

MIKLÓS PÉTER*

**A LEGITIMISTA, A MONARCHISTA ÉS A REPUBLIKÁNUS.
ADALÉKOK MINDSZENTY BÍBOROS, HAMVAS PÜSPÖK
ÉS BALOGH PÁTER KAPCSOLATÁHOZ 1946-BÓL**

*THE HABSBURG-ROYALIST, THE MONARCHIST AND THE REPUBLICAN
ABOUT THE CONTACT OF CARDINAL MINDSZENTY, BISHOP HAMVAS
AND FATHER BALOGH IN 1946*

ABSTRACT

Cardinal József Mindszenty, like many other high priest between the two world wars, was traditionally Habsburg-royalist sympathies, Bishop Endre Hamvas's opinion was the ideal form of government is the monarchy (according to contemporary teaching of Catholicism), the catholic priest István Balogh – who was working as a secretery of state between 1944 and 1947 – supported the republic in Hungary. In 1946, after the proclamation of the Republic of Hungary, the relationship deteriorated between the cardinal, the bishop and the priest-politician. On the one hand, the Hungarian Catholic leaders reluctantly admitted the new form of government, the other hand, the left-wing parties in the spring of 1946 launched a strong attack against the reactionary think Cardinal Mindszenty. At the time, Stephen Balogh was not out by the high priests, which makes it superior of a religious, Bishop Hamvas, received canonical admonishment. The topic of present study is the relations of the cardinal, the bishop and the secretary of state and the paper's sources was church archives documents and contemporary secret police reports.

Balogh István (1894–1976) – egykori Szeged-alsóközponti katolikus plébános, később címzetes apát – politikai pályájának csúcspontja a koalíciós évekre esett. 1944 végétől parlamenti képviselő, emellett 1944 decembere és 1947 augusztusa között három kormányfő (dálnoki Miklós Béla, Tildy Zoltán, Nagy Ferenc) mellett miniszterelnökségi államtitkár.¹ Ebben a minőségében az újjászerveződő végrehajtó hatalom egyik meghatározó politikusa. Stratégiai területek – így például a sajtóügyek, vagy a földreform során való igénybevétel alóli felmentések – tartoztak a hatáskörébe.² Ebben az időszakban többször fogalmazott meg a katolikus egyház hivatalos véleményétől eltérő álláspontot bizonyos politikai ügyekben, így például az államforma kérdésében. Mindszenty József (1892–1975) bíboros, hercegprímás, a katolikus egyház hazai vezetője sokáig hagyományos legitimista álláspontra helyezkedett (vagyis, hogy a Habsburg-ház valamelyik tagjával kell a magyar trónt betölteni), Hamvas Endre (1890–1970) csanádi püspök – a katolikus egyház korabeli hivatalos tanítását magáévá téve – a monarchiát tartotta az üdvös államformának, míg Balogh István államtitkár köztársaságpárti volt (a kormány tagjaként nem is lehetett más). Hármójuk kapcsolatában nem pusztán a köztársasági államforma – amelyet később mind a bíboros, mind a püspök elfogadott – kérdése, hanem más politikai ügyek (a baloldali pártokhoz való viszony, a polgári értékek képviselőiténak kérdései stb.) is törésvonalakat keletkeztettek.

* Dr. Miklós Péter PhD intézményvezető (Emlékpont Múzeum), egyetemi adjunktus (SZTE JGYPK), c. főiskolai docens (Kodolányi János Főiskola).

1945 nyarának elején Balogh István és Varga Béla fölkereste Veszprémben Mindszenty Józsefet. Balogh páter ekkor arra kérte Mindszentyt, hogy keresse föl Vorosilovot, s mondjon köszöntet mind a marsallnak, mint Sztálinnak a – nyilas fogságból való – szabadulásáért.³ Mindszenty ekkor kitért válasz elől, Balogh azonban még később, egy budapesti találkozásukkor is forszírozta a dolgot, mire a későbbi hercegprímás határozottan nemet mondott.⁴

1946. január 2-án Mindszenty József érdekes tiltakozó levelet írt Tildy Zoltán miniszterelnöknek. Úgy tudta ugyanis a hercegprímás, hogy a Vörös Hadsereg a Moson vármegyei Császárréten kétezer-négyszáz kataszteri hold földet szeretne tartósan bérbe venni, hogy ott települést hozzon létre, s oda ukrán családokat – akik közül kétszázan már meg is érkeztek Magyarországra – költöztessen.

Ez ellen a terv ellen tiltakozott Mindszenty: „Mint az ország hercegprímása a nemzet érdekeit tartva szem előtt e terv ellen, ha csakugyan fennáll, vagy csak szóba is jött, a leghatározottabban óvást emelek és tiltakozást jelentek be. Hangoztatjuk és joggal meg alappal, hogy az ide igazságtalanul átdobott magyar véreinket nem tudjuk csonka területünkön elhelyezni és eltartani, de ugyanakkor idegen nemzetbelieknek adnánk helyet. Ilyen eljárással magunk alatt vágnók a fát minden irányban.”⁵

Mindszenty levelére Tildy Zoltán megbízásából, az ő nevében Balogh páter írta meg a választ. A miniszterelnökség először Kovács Béla földművelésügyi államtitkárnál érdeklődött erről az állítólagos telepítési tervezetről, majd Tildy és Nagy Ferenc a Szövetséges Ellenőrző Bizottság tagjainál is rákérdezett az ügyre, ám mindkét helyről azt a választ kapták, hogy – mint Tildy lejegyezte Balognak – „semmi ilyen tény vagy terv nincs”.⁶ Balogh ezeket összefoglalva fogalmazta meg a válaszlevelet a hercegprímásnak 1946. január 15-én.

Balogh István 1946. február 16-án – alig több mint két héttel a köztársaság kikiáltása és Tildy Zoltán köztársasági elnökké választása után – levelet írt Hamvas Endre csanádi püspöknek, amelynek arra kérte, tegye megfontolás tárgyává, illetve próbáljon meg hatással lenni Mindszentyre, hogy a magyar katolikus egyház – élén a hercegprímással és a felsőklérussal – fogadja el az új államformát, s tegyen gesztusokat a köztársaság vezetői és az új politikai berendezkedés reprezentánsai felé.

„Az egyház részéről a köztársaság és annak elnöke iránt bizonyos passzivitás érezhető. Az első három napban egyháziak és egyházközségek részéről érkeztek hozzám gratuláló táviratok. Azután látszat szerint – mint mondtam – mintegy titkos utasításra ezek teljesen megszűntek; egyetlen püspök sem üdvözölte.

Nem kívánom Nagyméltóságod felfogását, vagy álláspontját befolyásolni, mégis kérem, méltóztassék megfontolás tárgyává tenni, nem kellene-e mégis bizonyos közeledésnek jelt adni akár a papság, akár az egyházközségek útján. Egyébként is aggodalommal látom, hogy a viszony mindinkább romlik, holott most Őeminenciája⁷ hetek óta valóban a legteljesebb tartózkodást tanúsítja és a tüntetéseket az ő nevében olyanok provokálják, akik az antiszemizmust szeretnék újra lángra lobbantani. Ez természetesen a nagyközönség előtt még nem áll tisztán, a munkáspártok sajtójának pedig nem áll érdekében a valóságot közölni.

Kívánatos volna megfontolás tárgyává tenni, nem volna-e alkalmas, ha Őeminenciája akár saját személyében, akár a püspöki kar nevében olyan nyilatkozatot adna, mely minden félreértést kizár, különösen a földreform és a legitimizmus tekintetében.”⁸

Hamvas püspök erre 1946. február 21-én reagált. Levelében kijelentette, hogy – mint az az egyház tanításából is következett – a monarchia híve volt, de köztársaság felé is illő tisztelettel és az állampolgároktól elvárható lojalitással lesz, s szót ejtett a szerinte szegyenletes Mindszenty-ellenes tüntetésekről, illetve az azok hatására szervezett, a bíboros mellett megmozdulásokról is.

„A királyság híve voltam mostanáig – írta Hamvas Endre. – Ezt tudják rólam igen sokan. Vajjon nem joggal tarthattam-e attól, hogy nem hisznek érzelmeim őszinteségében és farizeusnak vagy szélkakasnak mondanak, ha most ennek ellenkezőjét juttatom kifejezésre? Vajjon én is úgy tegyek, mint néhai Balthazar református püspök,⁹ aki rövid egymásutánban üdvözölte áradozva Károly királyt, Kun Bélát, a román királyt és Horthy Miklóst? Nekem, katolikus püspöknek ez etikai és pszichológiai lehetetlenség.

Tisztán ez volt az oka, hogy én nem üdvözöltem a köztársaságot és annak tiszteletre méltó elnökét, nem pedig valami ellenséges indulat vagy számító passzivitás. Államtitkár Úr tudja, hogy mi az Egyház tanítása az államformáról és az alattvalói lojalitásról.¹⁰ Ehhez tartjuk magunkat és ez a köztársaságot csak segítheti. Semmiféle utasításról, mely az egyházközönségeket elhallgattatta volna, nem tudok.

Ami végül a primás személye ellen való tüntetéseket illeti, ezek a katolikus hívők tömegében mélyeséges ellenkezést támasztanak és nem alkalmas a bizalom felkeltésére a kormányzat iránt. A szegedi tüntetésen is táblákat vittek: »le Mindszentyvel« és kiabálták /igaz, hogy csak egy kis megszállott csoport/: »kötelet Mindszentynek!« – azonban magam láttam, hogy a felvonultatott munkások túlnyomó többsége a kényszeredettséggel unottságával vett részt a tüntetésben és talán nem csalódom, hogy szégyenlették.»¹¹

1946. február 14-én Csongrád vármegye székhelyén, Hódmezővásárhelyen is tüntettek a baloldali pártok hívei azt skandalva, hogy „Le a reakcióval, le a fasizmussal, vesszen a reakciós hercegprimás!” De több mint egy hónappal később, a Baloldali Blokk megalakulásának idején is ezek voltak a vásárhelyi tüntetők jelszavai (a „Kisgazdapárt jobbfele, közéletből kifele!” mellett): „Munkát, kenyeret, Mindszentynek kötelet!” „Le a reakcióval, vesszen a reakciós sváb Mindszenty!”¹²

1946. május 31-én Hamvas Endre – mint egyházi elöljárója – kánoni megintésben részesítette Balogh páteret. Ennek indokai a következők voltak. A püspök szerint Balogh lakásán gyakran megfordultak nők – köztük színésznők is –, s ezekről a sajtó is ír, ám Balogh soha nem tiltakozott az ilyen témájú cikkek ellen. Ezen kívül – így Hamvas – „hivatali működésének olyan színezete van, mintha hivatalát egyéni anyagi célokra használná fel”, amivel „a papi állás tiszteletét rontja”.¹³

Hamvas úgy tudta, hogy az államtitkár „szinte mosolyogva nyilatkozott az egyházi javak elvételéről”, valamint 1946 márciusában a Mindszenty és a Független Kisgazdapárt jobbszárnya elleni budapesti tüntetésekről – amelyben a hercegprimás jelképes koporsójával vonultak a tiltakozók – azt nyilatkozta: „komoly és érett, dicséretre méltó megmozdulás volt a munkáspártok részéről”.¹⁴

A főpap intése okaiként sorolta még a következőket: Baloghot sokan korruptnak tartják, akinek „országárusító” tevékenységét maga Miklós Béla miniszterelnök is bírálta, ám a páter ezt nem kérte ki magának, illetve nem utasította vissza; államtitkárként asszisztált a kormány erkölcsileg kifogásolható (például a házasság felbontási eljárásnak egyszerűsítése) intézkedéseikhez; a püspöki kar 1945. októberi választási körlevele elleni politikai támadásokban szerepelt vállalt. Sőt, Hamvas még azt Balogh páter – mint egy ideig a sajtóügyekért is felelős kormánytag – számlájára írta, hogy „a magyar katolikusoknak nincs napilapja”.¹⁵

A kánoni intés végén a csanádi püspök azt javasolta papjának, hogy Budapesten ne tartson fönn külön lakást, hanem „lakjék inkább valamely zárdában vagy egyházi intézményben”, valamint „hivatali állásában kerülje az anyagiak körül való vádak lehetőségét”.¹⁶ A főpásztor már ekkor kilátásba helyezte, hogy amennyiben ezeken a páter nem változtat, egyházi felsőbbbsége gondoskodni fog a főntebb leírt helyzet megszüntetéséről. Ez később – Balogh egyházi szolgálatának fölfüggesztésével – meg is történt.

Hamvas a kánoni megintés – amelynek adására a püspök Mindszentytől kapta az utasítást – indokai között utalt Miklós Béla sértő bírálatára és vádaskodására. Ennek az alapja

az volt, hogy Teleki Géza gróf, polgári demokrata politikus, az Ideiglenes Nemzeti Kormány egykori vallás- és közoktatásügyi minisztere 1945 decemberében családjával együtt három hetet töltött Grósz József vendégeként a kalocsai érseki palotában. Teleki azokban a napokban az egyik közös étkezés után – több tanú jelenlétében – a következő történetet mesélte el Grósznek.

„Ez év októberében – mondta Teleki Géza a miniszterelnök úrnak, Dálnoki Miklós Bélának dolgozószobájában voltam Balogh István min[iszterelnökségi]. államtitkár úrral együtt. Ekkor a miniszterelnök nekítámadt Balogh Istvánnak, mert egy körözüvényt írt alá a miniszterelnök nevében a miniszterelnök tudta nélkül. A körözüvényben béremelésről volt szó, amit így akartak keresztülvinni. Azután a min[iszter].elnök ezt mondta Balogh Istvánnak: »Tudod, mi vagy Te? Országárúsító gazember?« – Balogh ezt szó nélkül tudomásul vette. A min[iszter].elnök folytatta: »Azt hiszed, én nem tudom, mi folyik itt mellettem a te szobádban? Nekem dokumentumaim vannak!« Balogh erre sem szólt egy szót sem.”¹⁷

Mindezekről a kalocsai érsek tájékoztatta Mindszentyt, s az ügyről jegyzőkönyvet is készíttetek Esztergomban 1946. április 11-én, amelyet mind Grósz József, mind Gombos Károly kalocsai érseki irodaigazgató saját kezűleg aláírt.

Hamvas Endre, nem sokkal később, a kiépülő kommunista diktatúra – és az azzal együtt járó egyházüldözés – korában kénytelen volt fölemelni szavát az igazságtalanságok, valamint a lelkiismereti- és vallásszabadságot korlátozó intézkedések ellen. 1948-ban, a kommunista hatalomátvétel (a „fordulat”) évében, március 15-re pásztorlevelet adott ki, amelyben ugyan a száz évvel korábbi forradalomról és szabadságharcról emlékezett meg, sorai azonban nem voltak mentesek az áthallásoktól. „A szabadság Istennek egyik legnagyobb ajándéka. Éppen ezért az olyan népek, melyek saját sorsuk intézéséhez kellő műveltséggel rendelkeznek, nemigen tűrik maguk fölött a hatalom gyámkodását, kivált, ha az a hatalom – mint 1848-ban – idegen nép fiainak kezében van és idegen ország érdekeit szolgálja.”¹⁸ Kitért a vallásszabadság kérdésére is. „Mi katolikusok különösen féltékenyen őrizzük a lelkiismereti és vallásszabadságot. A lelkiismereti szabadságot, amely abból áll, hogy senkit se kényszerítsenek jobb meggyőződése ellenére. Más szabadságról önként lemondhatunk, de a lelkiismereti szabadságról soha. Ugyancsak nem mondhatunk le egyházunk szabadságáról, mert azt nem emberi kegy juttatta nekünk, hanem Krisztus adta, sőt parancsba hagyta.”¹⁹

Mindszenty bíborost 1948 karácsonyán letartóztatták, majd koncepció perben elítélték. 1956-ban néhány napot szabadon tölthetett, majd tizenöt évig élt sajtós státuszú menekültként az Amerikai Egyesült Államok budapesti nagykövetségén. 1971-ben távozott az országból, négy évvel később emigrációban halt meg. Hamvas püspök 1951-ben – a Grósz-per idején – rövid ideig házi őrizetbe került, később részt vett a moszkvai békekongresszuson éppúgy, mint a második vatikáni zsinaton. Az állambiztonság soha nem szervezte be, viszont haláláig megfigyelte. Balogh páttert 1951-ben internálták, 1953-ban tért vissza Budapestre, a politikai élettől távol tartották, a békemozgalomban és a népfrontban tevékenykedett. A szovjet típusú politikai rendszer és a sztálini mintájú alkotmány 1949-es bevezetése évtizedekre fölszámolta a többpólusú politikai struktúrát és az államszocialista rendszer keményen föllépet a más értékeket valló társadalmi csoportok – így például a történelmi keresztény egyházak – ellen.

JEGYZETEK

1. Lásd bővebben: Haas György (2010): Balogh páter, a huszadik század Fráter Györgye. Szeged. és Miklós Péter (2012): Balogh István politikai pályája. Doktori (PhD) értekezés. Kézirat. Szeged.
2. V. ö. Miklós Péter (2009): Balogh István és a sajtóügyek (1944–1945). *Belvedere Meridionale*, 3–4. sz. 53–60. és Miklós Péter (2011): Balogh István és a földreform. *Acta Universitatis Scientiarum Szegediensis. Acta Historica. Tomus CXXXIII. Szerk. Marjanucz László. Szeged.* 51–60.
3. Balogh Margit (2010): Mindszenty József. Budapest. 233–248.
4. Mindszenty József (1988): Hirdettem az ígét... Vaduz. 67–68.
5. Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár. Hagyatékok. Balogh István. IV. 8. 58.
6. Uo.
7. Öminenciája = Mindszenty József.
8. Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár. Püspöki hivatal iratai. Egyházigazgatási iratok. I. 1. a. 500/1946.
9. Baltázár Dezső (1871–1936) 1911-től halálig a Debrecen székhelyű Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke.
10. Aquinói Szent Tamás (1224–1274) – akinek modernizált tanítása (a neotomizmus) a tizenkilencedik század második felétől a második vatikáni zsinatig (1962–1965) az egyház hivatalos álláspontja volt – szerint az ideális államforma – teológiai alapokon – a monarchia
11. Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár. Püspöki hivatal iratai. Egyházigazgatási iratok. I. 1. a. 500/1946.
12. Vásárhely Népe, 1946. február 15. és 1946. március 12.
13. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára. A Mindszenty-ügy vizsgálati dossziéja. 3.1.9. V–700/44. 15.
14. Uo.: 15.
15. Uo.: 16.
16. Uo.: 17.
17. Uo.: 51.
18. Bálint László (2014): Hamvas püspök és az ÁVH. Budapest. 21.
19. Uo.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bálint László (2014): Hamvas püspök és az ÁVH. Budapest.
- Balogh Margit (2010): Mindszenty József. Budapest.
- Haas György (2010): Balogh páter, a huszadik század Fráter Györgye. Szeged.
- Miklós Péter (2009): Balogh István és a sajtóügyek (1944–1945). *Belvedere Meridionale*, 3–4. sz. 53–60.
- Miklós Péter (2011): Balogh István és a földreform. *Acta Universitatis Scientiarum Szegediensis. Acta Historica. Tomus CXXXIII. Szerk. Marjanucz László. Szeged.* 51–60.
- Miklós Péter (2012): Balogh István politikai pályája. Doktori (PhD) értekezés. Kézirat. Szeged.
- Miklós Péter (2014): „A nemzet érdekeit tartva szem előtt” Mindszenty József koalíciós évekbeli tevékenységéről. Budapest.
- Mindszenty József (1988): Hirdettem az ígét... Vaduz.
- Mindszenty József (1989): Emlékirataim. Budapest.
- Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára. A Mindszenty-ügy vizsgálati dossziéja. 3.1.9. V–700/44.
- Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár. Püspöki hivatal iratai. Egyházigazgatási iratok. I. 1. a. (1946-os évkör).
- Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár. Hagyatékok. Balogh István iratai. IV. 8.